

METODOLOGIJSKI IZAZOVI ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE

Dr. sc. Darko Datzer

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Adresa za korespondenciju:

Darko Datzer
Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8
71000 Sarajevo
ddatzer@fkn.unsa.ba

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Istraživanje i mjerenje neke su od često oslovljavanih tema u antikorupcijskom diskursu. Niti jedan antikorupcijski program nije moguće koncipirati, a što uključuje i planiranje resursa i evaluaciju postignutoga, ukoliko se ne raspolaže podacima koliko je korupcija rasprostranjena, u kojim oblicima se pojavljuje, kakve su štete, i sl. No, sa pojavom kakva je ona kojom se rad bavi, glede čijega pojmovnoga određenja još postoje nedoumice, te imajući u vidu načelne poteškoće istraživanja i mjerenja kriminaliteta i socijalno devijantnoga ponašanja (u koje se korupcija ubraja), stvari su još složenije negoli kod nekih drugih društvenih pojava. U radu se pokušalo kroz prizmu uobičajenoga pristupa izlaganja metoda prikupljanja podataka, ponajprije u znanstvene svrhe, ukazati na prednosti i nedostatke različitih mogućnosti spoznavanja razmjera i značajki korupcije. Izlaganja sugeriraju da niti jedna metoda istraživanja i mjerenja korupcije nije savršena, nego da svaka ima svojih dobrih strana, ali i slabosti, koje se prilikom dizajniranja istraživanja imaju ozbiljno i svestrano razmotriti. Čini se da formulacija istraživačkog pitanja, uzorak, sredstva i dostupnost izvora podataka predstavljaju ključne determinante u odlučivanju koju strategiju i metode prikupljanja podataka koristiti. Njihovo razmatranje, te pronalaženje ravnoteže između ciljeva istraživanja i mogućnosti za njihovu realizaciju, obećava mnogo više uspjeha nego apstraktno promišljanje što je najpodobnije za spoznaju korupcije.

Ključne riječi: imunitet; korupcija; istraživanje i mjerenje; metode prikupljanja podataka

UVOD

Problem korupcije je u suvremenom društvu široko rasprostranjen i ozbiljan. Iako među zemljama u svijetu postoje razlike u kulturi, stupnju razvijenosti, itd., ipak je jedan ljudski motiv univerzalan: osobni interes. Razumijevanje razvojnih neuspjeha može se postići ako se shvati kako osobni interes može biti dobro ili loše upravljani. Istraživanja pokazuju da je visoka razina korupcije obrnuto povezana sa ulaganjima i rastom, da smanjuje efikasnost industrijske politike, da potiče poslovanje sive ekonomije. Strana izravna ulaganja su obeshrabrena visokom razinom korupcije, koja, uz to, podržava neproduktivne javne investicije. S druge strane, društva koja počivaju na jakim neformalnim vezama imaju poteškoća sa uspostavljanjem moderne birokracije, a lojalnost prema obitelji, prijateljima i suradnicima iznad je lojalnosti prema državi. I u političkom smislu korupcija može biti problem kod donošenja zakona, njihove provedbe, ali i zaštite zakonitosti i prava putem sudskoga sustava, te uzrokovati političko nepovjerenje i cinizam i u konačnici nestabilnost vlasti (Klitgaard, 1988; Nye, 1997; Rose-Ackermann, 2002).

Otuda je već načelno smisljeno pozabaviti se temom korupcije. No, fokus rada je, kako to naslov sugerira, na propitivanju prikladnosti uvriježenih metoda i tehnika prikupljanja podataka u vezi sa korupcijom. Naime, istraživači već izvjesno vrijeme diskutiraju o mogućim načinima prikupljanja podataka o korupciji, no u tomu su suočeni sa značajnim metodologijskim izazovima. Čak su i Ujedinjene Nacije, svjesne problema adekvatnoga mjerenja korupcije, posvetile posebnu pozornost metodologiji prikupljanja podataka, te je Konferencija država članica Konvencije protiv korupcije naložila osnivanje posebnoga tijela koje je izradilo dokument koji je oslovljavao isključivo ovu materiju.

Jedan od razloga zbog kojih se vrijedi pozabaviti temom prikupljanja podataka o korupciji zapravo je isti kao za sve forme kriminaliteta i socijalno devijantnoga ponašanja općenito. Da bi se kreirale teorije i poopćila saznanja o kriminalitetu, potrebne su činjenice; u protivnom, radilo bi se o špekulativnom ili filozofijskom pristupu, koji dakako da ima svoju vrijednost, ali je ona zasigurno drugačija (može se slobodno ustvrditi i manja), negoli kada se zaključci izvode na temelju činjenica. Drugi načelan razlog jest da se unaprijede saznanja u vezi sa kriminalitetom i počiniteljima, kako bi se kreirali, ocijenili ili unaprijedili pristupi njegovom suprotstavljanju (Adler, Mueller, & Laufer, 2007).

I drugi razlozi ukazuju na značaj bavljenja temom. Nije moguće koncipirati uspješan program borbe protiv korupcije ukoliko se ne raspolaže podacima koliko je ona rasprostranjena, kakvi su javni oblici, tko su počinitelji, kakve posljedice izaziva, itd. Nije niti moguće projicirati potrebne resurse, procijeniti koliko se bilo uspješno sa sprovedbom programa, nadzirati uspjeh tijekom vremena, i sl. (Kutnjak Ivković, 2003). Vrlo je moguće da se bez adekvatnih podataka poduzmu aktivnosti koje ne

obećavaju uspjeh ili se on ne može registrirati na prikladan način, što može postaviti znak pitanja u vezi tih aktivnosti ili poslati poruku da je suprotstavljanje korupciji bezuspješno, a što, opet, može imati posebno pogubne posljedice u društvima u kojima je korupcija ekstenzivna. Otuda metode prikupljanja, analize i izvještavanja moraju biti rigorozne, a procjene ne samo provedene valjano, nego i doživljene valjanim od strane eksperata i cijele populacije (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004).

Kako bi se izazovi u vezi sa prikupljanjem podataka o korupciji smisleno obuhvatili i izložili, u radu će se ponajprije iznijeti načelni problemi istraživanja i mjerenja korupcije; fokus će u izlaganju biti na znanstvenim istraživanjima, tj. metodama i tehnikama koji se u njima koriste. Prilikom izlaganja će se pod istraživanjem podrazumijevati primjena (znanstvenih) metoda u cilju stjecanja novih spoznaja, a pod mjerenjem ustanovljavanje ili procjena veličine, odnosno razmjera pojave koja je predmetom rada. Nakon toga će se iznijeti prednosti i nedostaci metoda istraživanja i mjerenja korupcije, promatrani kroz prizmu dosta uobičajene podjele na tzv. reaktivne, nereaktivne i sintetičke. U zaključku će se iznesena motrišta, spoznaje, stavovi i činjenice sintetizirati, te navesti neke sugestije za istraživače.

NAČELNI PROBLEMI ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE

Problemi definiranja korupcije

Dio problema mjerenja korupcije jesu svakako poteškoće oko definiranja ove pojave. Nije, naime, moguće jasno utvrditi koliko je neka pojava prisutna u društvu ako se prije toga jasno ne odredi. Da bi se u nastavku teksta imala barem općenita predstava šta se podrazumijeva pod korupcijom, navest će se određenje istaknutoga američkoga politologa Josepha Nyea, koji pod korupcijom smatra formu aberantnog (u odnosu na obaveze javnog službenika) ponašanja, koje razumijeva postizanje neke vrste nagrade ili koristi da bi se donijele nedopuštene odluke čije je donošenje nekome (formalno) povjereno (1997).

Određenja korupcije postoji zapravo onoliko koliko ima i onih koji se bave njezinim istraživanjem,¹ a sve bi se, pak, mogle podijeliti na uže i šire, i pravne i izvanpravne.² Pod širim se podrazumijeva svaka devijacija u službi, a pod užim određenjem

¹ Tako Holz (1998) i Noack (1996) porede traganje za jedinstvenom definicijom korupcije sa „traganjem za svetim Gralom“, aludirajući na difuznost i kompleksnost jasnog pojmovnog određenja.

² Klasifikacija na pravne i vanpravne u biti korespondira sa onom Scotta (1972, citirano u Derenčinović, 2001) na legalističke i sociologijske. Isti autor sociologijske dalje dijeli na određenja temeljena na javnom interesu i one temeljene na javnom mnijenju, a kao kriterij za legalističke uzima „formalni standard ili pravilo ponašanja ustanovljeno od strane političke vlasti i koje je namijenjeno reguliranju postupaka javnih službenika“.

korupcija obuhvata samo ona ponašanja u kojima postoje elementi podmićivanja. Pravne su dakako one koje kao kriterij razgraničenja korupcije od drugih pojava u društvu uzimaju određene pravne propise i pravila ponašanja, za koje je bitno da ih je donijela legitimna vlast (politička ili ina). Izvanpravne se fokusiraju na materijalne elemente u manifestaciji korupcije, najčešće ih povezujući sa povredom društvenog (odnosno legitimnog) nauštrb privatnog (odnosno nelegitimnog) interesa.

Ako se, imajući u vidu netom izloženo, pođe od stanovišta da je *differentia specifica* korupcije u odnosu na druge društvene pojave neredovito, nepravilno obavljanje povjerene dužnosti (u privatnom ili javnom sektoru), koje za svrhu ima vlastitu ili tuđu korist, bilo materijalne ili ine prirode, postavlja se logično pitanje: kako ustanoviti što je redovito obavljanje neke dužnosti? Dakako da, sukladno gore navedenom, kao orijentir može služiti važeći pravni okvir, no tu je moguće nekoliko situacija: 1) pravni okvir koji bi trebao uređivati obavljanje kakve dužnosti u potpunosti nedostaje; 2) pravni okvir postoji, ali je apstraktan, ili prepušta diskreciji službenika kako postupiti u danom slučaju, u kom slučaju pravila postoje, ali nisu dovoljno jasna; 3) sasvim je realna situacija i da se materija redovitog obavljanja kakve službe u pravnim aktima iste pravne snage uređuje na različite načine, pa se ono što je koruptivno prema jednomu okviru prema drugomu ne smatra (npr. kazneno i zakonodavstvo sukoba interesa), odnosno različita normativna rješenja jedna drugom konkuriraju; 4) pravni okvir na različitim razinama je nekonzistentan (npr. zakon predviđa uređenje neke materije na jedan način, a provedbeni, podzakonski akti, na drugi). S druge pak, strane, u izvanpravnom smislu pod korupcijom se smatra društveni odnos u kojemu se krše (institucionalizirana) očekivanja u interakciji ljudi, pa je onda bit korupcije kršenje hijerarhije normi, pri čemu univerzalne bivaju narušene nauštrb privatnih (Klitgaard, 1988). Derenčinović (2001), s ovim u vezi, konstatira da sociologijska (izvanpravna) određenja korupcije počivaju na fluidnim kategorijama javnoga interesa i javnoga mnijenja, razumijevajući pod korupcijom postupke u kojima se ne poštuju javni poredak ili je u suprotnosti sa mišljenjem većine građana.

Uz sve izloženo, treba istaći da pojmovnim dvojbama i shvaćanjima doprinosi i socijalna percepcija korupcije, koja također varira: konsenzus glede njezina odbijanja ili prihvaćanja, toleriranja ili osude, još nije postignut, i teško da će biti. Za razliku od nekih drugih formi kriminaliteta i devijacije, poput npr. ubojstva, nanošenja tjelesnih povreda, itd., u doživljaju korupcije kod ljudi je još uvijek prisutna izvjesna ambivalencija. Naposljetku, prema Kregaru (1999) svi smo manje ili više kvarni, svatko ima svoju cijenu. Pitanje je kakva je korist od korupcije i kakvi su rizici da se bude uhvaćen. Tzv. funkcionalistički pristup korupciji, prema kojemu je korupcija „nužna da bi društvo napredovalo“ i „svatko ju čini“ (Noack, 1996), i danas je prisutno. Sukladno tome, i brojka onih koji su u prilici upustiti se u koruptivno ponašanje i onih koji to doista čine često je samo stvar konstelacije različitih okolnosti, koje nemaju veze sa moralom ili zakonom.

Iz svega navedenoga proizlazi da takav složen pojam poput korupcije već *a priori* izaziva konfuziju u određenju i shvaćanju i, otuda, delineaciji od ostalih formi delinkvencije i socijalne devijacije. Ako takvi problemi postoje na razini određenja pojave, sasvim je realno očekivati da ju je teško mjeriti, pa i procjenjivati.

Problemi istraživanja i mjerenja kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava

Ideja mjerenja kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava na sistematski način pojavila se ponajprije u Francuskoj početkom devetnaestoga stoljeća i bila je promovirana od tzv. moralnih statističara Queteleta i Guerrya, koji su mjerenjem kriminaliteta nastojali steći sredstvo kojim bi bili u prilici ustanoviti zakonitosti u društvenim pojavama, i to na način srodan prirodnim. Ta je ideja ubrzo preuzeta od strane centraliziranih europskih birokracija, koje su nastojale da prikupljanjem detaljnih informacija o mnogim aspektima društvenoga života učvrste kontrolu vlasti nad građanima; to je, očekivano, rezultiralo time da je prikupljanje i analiza podataka o kriminalitetu postalo domena državnih službenika prije negoli znanstvenika. Sve do druge polovice dvadesetoga stoljeća prikupljanje, obrada i prezentiranje podataka o kriminalitetu temeljilo se na ograničenim izvorima i bilo je provođeno na mehanički način. Od tada, pak, kriminalitet postaje značajno društveno pitanje, „industrija“ prevencije i kontrole kriminaliteta se brzo razvija, a broj ljudi involviranih u prikupljanje podataka dramatično povećava (Maguire, 2007).³

Sutherland i Cressey (1974) drže da se izučavanje kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava, u koje se ubraja korupcija, temelji na dvije osnovne vrste metodologijâ. Prva je ona koja pokušava sistematski izučavati osobe koje su sankcionirane za kršenje zakona ili, pak, statistike koje prezentiraju takvu vrstu podataka. No, njezin je očigledan nedostatak da unatoč naoko „znanstvenijem“ pristupu⁴ nije u stanju reflektirati opće tendencije, nego samo one koje se odnose na pojedince ili oblike kriminaliteta koji su u fokusu istraživanja. Druga je tzv. „zdravorazumska“ metodologija, putem koje se ljudi upoznaju sa zajednicom, politikom, religijom, a koriste je povjesničari i znanstvenici u društvenim poljima. Ona nastoji da prikupi i obradi sve podatke za koje se vjeruje da su značajni, a glavna joj je prednost što se bavi općim pravilnostima prije negoli sa specifičnim interpretacijama; ona, naime, na taj način može temeljiti svoje zaključke na velikom broju faktora koji

³ To je imalo i jednu interesantnu posljedicu: broj univerzitetskih programa kriminologije se naglo povećao, a kriminologija se razvila iz sporednoga i predmeta koji se izučavao u okviru drugih predmeta u „bujajuću specijaliziranu disciplinu u kojoj je bilo djelatno nekoliko stotina znanstvenika, od čega su mnogi bili uključeni u empirijska istraživanja“ (Maguire, 2007, s. 246).

⁴ Jer kao jedinicu analize uzima „nedvojbene“ primjerke populacije, tj. one za koje je sudskom odlukom utvrđeno da su počinili kakvo kažnjivo ponašanje.

jednostavno ne postoje u studijama koje se bave specifičnim slučajevima. Neke od takvih pojava su upravo prijevarena i korupcija, koje rijetko rezultiraju u formalnim sankcijama, i otuda zaključivanje putem spisa zvaničnih organa o njima pati od brojnih nedostataka.

Mjerenje i uopće istraživanje kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava, u koje nedvojbeno spada korupcija, opterećeno je nizom poteškoća koje nisu svojstvene drugim društvenim pojavama. Tako, najprije treba imati u vidu da se radi o pojavi koja je protuzakonita, pa samim time i **skrivena čulnome opažaju ili je barem teže opaziva**. Za razliku, naime, od uobičajenih pojava koje nemaju svojstvo protupravnosti (npr. poslovne aktivnosti, pohađanje škole, održavanje kakvih javnih događaja, itd.), akteri ovih pojava su motivirani da ih prikriju (jer bi ih drugačije mogla zadesiti reakcija državnih organa). Znanstveno (ili barem činjenično) saznavanje takvih pojava je onda uglavnom „osuđeno“ na posredno, tj. putem sjećanja, mišljenja, stavova, iskustava, ali je iznimno izravno. Osim toga, kriminalni su događaji **rijetki** (u usporedbi sa onima koji su uobičajeni, npr. obavljanje kakvog legalnoga posla), pa ih je i iz razloga slabe incidencije teže istraživati. Isto tako, za razliku od nekih drugih društvenih pojava, za mjerenje kriminaliteta potrebna je izvjesna doza **poznavanja prava i uopće normi**, jer da bi se neki događaj kvalificirao kao kriminalni ili devijantni, potrebno je nešto veće razumijevanje pravne i uopće normativne prirode stvari. Vrlo je plauzibilna situacija u kojoj je neka osoba bila žrtvom kakvog kriminalnoga čina, posebice koruptivnoga, a koji je, pak, uređen sa mnogo propisa koji nisu lako dostupni općoj javnosti, tako da uopće nije bila svjesna činjenice viktimizacije. Istraživanje kriminaliteta može uključivati i situacije koje su rizične kako za subjekta, tako i objekta istraživanja; tipičan primjer je pitanje o vlastitoj involviranosti u korupcijske prakse, koje, ukoliko istraživanje nije anonimno ili na drugi način omogućava zaključivanje o identitetu, može respondentu dovesti u nezgodnu situaciju da odgovara za kršenje zakona. I istraživači mogu tijekom procesa znanstvenoga istraživanja biti dovedeni u situaciju da saznaju za nepobitne slučajeve delinkventnoga ponašanja, pokatkada i vrlo ozbiljne, u kojoj situaciji se postavlja pitanje da li svoja saznanja prenijeti nadležnim organima ili, za potrebe znanosti i profesionalnoga pristupa, prešutjeti iste. Ovi primjeri ilustrativno ukazuju na naglašen problem **etičnosti** u istraživanju kriminaliteta i korupcije, koji nije toliko izražen u istraživanju pojava koje nemaju karakter nezakonitosti.

U prilog netom iznesenim razmatranjima valja napomenuti i da, iako policija čini mnogo da u okviru svojih mogućnosti dođe do spoznaja o počinjenim kaznenim djelima, veliki udio delinkventnoga ponašanja nalazi svoje mjesto u evidencijama zahvaljujući prijavama građana.⁵ Otuda ima smisla napomenuti da promjene u ponašanju povezanim sa prijavljivanjem možda imaju veći utjecaj na trendove

⁵ McCabe i Sutcliffe na temelju analize zvaničnih spisa tvrde da je to golemih 85 % (1978, citirano u Maguire, 2007).

kriminaliteta nego neki drugi faktori. Na samu odluku o (ne) prijavljivanju, pak, utječe velik broj činitelja, poput stavova o policiji i očekivanja od njihove reakcije na prijavu, lakoće kojom je moguće prijaviti delinkventno ponašanje, razine tolerancije javnosti na pojedine oblike kriminaliteta (Maguire, 2007). Za prijevarena i druga djela, srodna koruptivnim, Maguire dalje navodi da se često nikada ne sazna, nije moguće utvrditi sa sigurnošću kada se djelo desilo, ili je pravni okvir „zastario“ i ne odražava suvremene pojavne oblike. Otuda je „prebrojavanje“ kaznenih djela iz ove oblasti neproduktivno, i ima tendenciju da se svodi na utvrđivanje prevalencije viktimizacije ili manje ili više utemeljenih procjena šteta nastalih uslijed činjenja ovih djela.⁶

Za mjerenje korupcije postoje dodatne specifične poteškoće. Kutnjak Ivković (2005) navodi da akteri korupcije nemaju motivacije da obznane informacije o korupciji iz razloga što se mogu bojati pozivanja za odgovornost za ponašanje za koje vrlo vjerojatno neće naići na odobravanje javnosti. Ako se, pak, radilo o iznuđenom davanju novca, postoji opasnost od odmazde od strane istih onih koji su zahtijevali novac. Sâmi službenici pogotovo nemaju razloga da obznanjaju takve informacije, jer također dolaze u situaciju da se samoinkriminiraju, ili da naštete kolegama ili organizaciji u kojoj rade. Isto tako, akteri korupcije koji imaju namjeru da *bona fide* obznane korupciju mogu naići na dobro ustaljene prakse toleriranja korupcije ili njezinoga otvorenoga podržavanja, što motivaciju za pružanjem informacija dodatno usložnjava. Uz to, Johnston i Kpundeh (2002) navode i da otvorena sumnjičenja za korupciju mogu imati vrlo malo sa realnošću, gdje izjave građana, novinara i konkurentnih političkih lidera mogu biti sumnjivo motivirane; situaciju dodatno komplicira činjenica da su korumpirani službenici toliko dobro etablirani da mogu prakticirati svoje aktivnosti ne bojeći se sankcija, jer je cijeli administrativni i politički sistem usmjeren na njihovu zaštitu, koja činjenica je toliko ozbiljna da daleko više nadmašuje pitanje da li su neke koruptivne prakse u padu ili rastu.

Sve navedeno načelno ukazuje na to da je istraživanje i mjerenje kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava, a naročito korupcije kao jednoga njihovoga dijela, opterećeno nizom poteškoća sa kojima druge društvene pojave uglavnom nisu, što prikupljanje podataka i zaključivanje o njima čini složenijim. Otuda je „ukupna slika vrlo nejasna, i mnoge od procjena šteta za organizacije...ostaju vrlo špekulativne“ (Maguire, 2007, s. 282).

⁶ Tako i Kaufman, Kraay i Mastruzzi (2008).

METODE ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE - PREDNOSTI I NEDOSTACI

Reaktivne metode

Pod reaktivnim metodama prikupljanja podataka se podrazumijevaju one u kojima istraživač stupa u interakciju sa subjektima koji su predmetom prikupljanja podataka, i koji su pri tomu upoznati ili su barem svjesni činjenice da su predmetom istraživanja. Najčešće se pod njima podrazumijevaju ispitivanje i eksperiment.

Ispitivanje

Logičkim izvorom podataka o korupciji smatraju se sami službenici, bilo u privatnom, bilo u javnom sektoru, koji putem ispitivanja o njihovim iskustvima, mišljenjima, stavovima, itd., mogu pružiti korisne i važne podatke o razmjerama i značajkama korupcije. Drugim važnim izvorom podataka mogu se smatrati građani ili drugi korisnici kakvih usluga, koji se također mogu pojaviti kao subjekti koji po različitim osnovama raspolažu kakvim podacima o korupciji. Ispitivanja se mogu provoditi na razini jedne zemlje ili nekog njezinog dijela ili, pak, komparativno, u nekoliko zemalja, temeljiti se na jednom ili više izvora podataka, te se tematski odnositi na iskustva respondenata sa korupcijom ili srodnim pojavama, ali i na njihova mišljenja i stavove o istoj. Kako je korupcija zbog svoje naravi (djelomice oblik kriminaliteta, te izrazito naglašena tajnovitost), ali i ambivalentnosti glede njezine naravi i značaja teško mjerljiva putem podataka koje prikupljaju državni organi, to su podaci prikupljeni ispitivanjem (surveyem) često jedina mjera rasprostranjenosti korupcije i danas vrlo omiljen način njezina istraživanja i mjerenja.

Primjerâ za primjenu ispitivanja u svrhu procjene razmjera i značajki korupcije ima mnogo. Tako se iskustvima običnih građana sa korupcijom bavi Globalni barometar korupcije Transparency Internationala, koji je od njegova kreiranja 2003. godine obuhvatio veliki broj ispitanika; samo u 2010. i 2011.-oj godini su ispitivanjem bili obuhvaćeni preko sto tisuća ispitanika iz stotinu zemalja. Ovo se poznato istraživanje bavi ispitivanjem ne samo iskustava sa korupcijom nego i naporima zemalja da se suprotstave korupciji, razlozima plaćanja mita, stavovima u vezi sa prijavljivanjem, itd. U izdanju za 2010. godinu se navodi da su u prosjeku (na svjetskoj razini) 25 % građana plaćali mito u vezi sa pružanjem kakvih usluga; tom procentu su dosta bliski rezultati iz Bosne i Hercegovine (23 %), ali je prosjek za zemlje Europske Unije, primjerice, bio mnogo niži (samo 5 %) (Transparency International, 2010). Drugi poznati survey Transparency Internationala jest svakako Indeks percepcije korupcije (CPI), koji je 2012. godini obuhvatio ispitanike iz 176 zemalja svijeta, a bavi se stavovima različitih kategorija ispitanika o korumpiranosti javnoga sektora. Istraživanje poslovnog okruženja i rezultata poduzeća (*Business Environment*

and Enterprise Performance Survey [BEEPS]) Europske banke za obnovu i razvoj i Svjetske banke još je jedan survey dosta citiran u akademskim i stručnim radovima vezanim za mjerenje korupcije, a pruža podatke iz gotovo trideset zemalja prikupljene ispitivanjem o velikom broju tema vezanih za poslovno okružje, uključujući i neformalna plaćanja, poput podmićivanja. U do sada realiziranih četiri panela ove studije preko 25.000 poslovnih subjekata su bili ispitani; primjerice, (zadnje) istraživanje iz 2008. godine ukazalo je da Bosna i Hercegovina ne kotira tako loše (promatrano kroz prizmu poslovnih subjekata koji uvijek plaćaju mito da bi sklopili posao, samo ih je 1,3 % izjavilo da je to slučaj, dok je prosjek za Europsku Uniju 0,9 %, a za susjednu R Hrvatsku 2,2 %).

Prednosti **intervjua**, kao tehnike ispitivanja, nad drugim metodama prikupljanja podataka o korupciji sastoji se u tomu što se intervjuima ostvaruje neposredan kontakt intervjuera i respondenta, što načelno osigurava dosta visok procent učešća i odgovora ispitanika, koji, obzirom da podrazumijeva izravnu komunikaciju aktera ispitivanja, dalje omogućava da se bilo kakve vrste nerazumijevanja otklone na licu mjesta i dalje poveća stopa odgovora. U novije vrijeme, zahvaljujući velikoj penetraciji fiksne i mobilne telefonije u svakodnevni život, koriste se telefonski intervjui. Njihova je dodatna prednost nad uobičajenim ispitivanjem što se značajno reducira broj osoblja uključenih u istraživanje, što je nadzor i provjera procesa intervjuiranja značajno olakšana (mnogo je lakše rukovoditelju projekta slušati razgovore koji se odvijaju iz jedne prostorije nego odlaziti na teren sa velikim brojem istraživača), što su značajno jeftiniji, brži, imaju nisku stopu odbijanja odgovora (Hagan, 2005). Prednost **anketa**, kao druge tehnike ispitivanja, je u tomu što one zahtijevaju manje vremena i manje obučenog osoblja za njihovu provedbu, te također mogu osigurati anonimnost respondentima u većoj mjeri nego intervjui ili neke druge metode prikupljanja podataka, a često se distribuiraju poštom, koji je jeftin i lagan način da se dospije do velikog broja subjekata (Fitzgerald & Fox, 2001). Hagan dodaje i mogućnost razmatranja pitanja u većoj mjeri i privatnosti ispitanika, što može utjecati na pouzdanije odgovore. Internet ankete su još jeftinije i brže, može se doći do zemljopisno vrlo razasutih područja, a obrada podataka je također brža i ekonomičnija.

No, istraživanje putem ispitivanja ima i značajne poteškoće. Načelno, intervjui zahtijevaju puno vremena, respondenti se mogu osjećati primoranim da daju neke odgovore,⁷ ili intervjuer može napraviti greške prilikom bilježenja odgovora. U istraživanju kriminaliteta, a pogotovo korupcije koja može involvirati utjecajne pripadnike društva, respondenti se mogu osjećati previše ekspaniranim ako daju odgovore na takav otvoren način, pa bi možda anketiranje moglo biti bolja opcija. Čini se da su kvalitet, integritet i vještina intervjuera čimbenici koji su u intervjuu važniji nego kod drugih metoda prikupljanja podataka, a što intervju može činiti manje

⁷ Ako se o korupciji u nekom društvu puno govori i piše, vrlo je vjerojatno da će se ispitanici prikloniti općoj atmosferi koja postoji u zajednici, prije negoli da iznesu vlastita mišljenja i iskustva.

objektivnom metodom (Hagan, 2005). Kod telefonskih intervjua, unatoč mogućnostima da se lakše nego kod intervjua licem u lice objasni o čemu se u intervjuu radi i kroz dodatne informacije osigura učešće potencijalnog respondenta, procent odbijanja odgovora još uvijek može biti visok, posebice što se u uvodnim pitanjima mogu postaviti osjetljiva pitanja (podaci o prihodima, zanimanju, itd.), pa se za odbijanje učešća u ispitivanju putem telefona, koji je distanciraniji modus komunikacije, ispitanici mogu lakše odlučiti. Anketiranje, pak, se može uspješno koristiti samo kada su ispitanici pismeni, voljni i sposobni da daju željenu informaciju, a daljnji nedostatak anketiranja je da respondenti mogu pogrešno interpretirati neka od postavljenih pitanja i, slično, istraživač može pogrešno interpretirati značenje nekih odgovora, kao i niska stopa odgovora, pogotovo kod distribucije upitnika poštom (Fitzgerald & Fox, 2001; Hagan). Nadalje, ako se provode istraživanja unutar kakve organizacije, vrlo je teško osigurati odobrenja za provođenje istraživanja, jer se bilo koja vrsta istraživačke aktivnosti u oblasti korupcije često smatra zadiranjem u stvari za koje se smatra da ih treba čuvati dalje od očiju javnosti, pa makar se i ne očekivali neki nalazi koji bi mogli naštetiti organizaciji unutar koje se provodi istraživanje. Nakon toga treba osigurati učešće samih službenika, te ih motivirati da pruže valjane, odnosno, iskrene odgovore. Oni, naime, ne osjećaju potrebu da izvijeste o koruptivnom ponašanju sebe ili svojih kolega iz prostoga razloga što obznajivanje korupcije, makar i anonimno, može uzrokovati da se naknadno ispituje tko je pružio takve podatke, pa nije isključena vlastita stegovna, prekršajna ili kaznena odgovornost (Kutnjak Ivković, 2003), ili, pak, uznemiravanje od strane kolega.⁸

Posebna vrsta ispitivanja u istraživanju kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava su **viktimizacijske i studije samoprijavlivanja**. One su, zapravo, tematski posebne vrste ispitivanja, koje se mogu vršiti kako intervjuom, tako i anketom. Prve referiraju na istraživanje i mjerenje kriminaliteta putem ispitivanja pojedinaca o njihovim iskustvima kao žrtvama, a druge putem ispitivanja o njihovim vlastitim kriminalnim aktivnostima, i to pomoću povjerljivoga intervjua ili, još češće, anonimnog anketiranja (Adler, Mueller, & Laufer, 2007). Međunarodni pregled žrtava kriminaliteta (engl. *International Crime Victim Survey [ICVS]*), koji se smatra najvećim međunarodnim komparativnim projektom u oblasti prevencije kriminaliteta i sistema kaznenoga pravosuđa, primjer je jedne studije koja se bavi viktimizacijskim iskustvima ispitanika sa različitim oblicima kriminaliteta, te, između ostalog, i podmićivanja. Ovaj je panel projekt pokrenut još potkraj osamdesetih godina prošloga stoljeća i do danas je obuhvatio više od 300.000 ispitanika iz gotovo osamdeset zemalja svijeta. Rezultati iz 2005. godine ukazuju da je iskustvo sa podmićivanjem izjavilo u prosjeku oko 2 % ispitanika, sa rekordnih 13, 5 % u Grčkoj, te gotovo nezabilježenim slučajevima u većini zemalja Zapadne Europe (van Dijk, van Kesteren, & Smit, 2007).

⁸ U realnim okolnostima (izvan konteksta znanstvenih istraživanja) strah od mogućih negativnih konzekvenci prijavljivanja korupcije igra gotovo najveću ulogu u odsustvu volje da se korupcija obznani (Zipparo, 1999).

I spomenuti tipovi studija imaju neke prednosti i nedostatke. Tako, za korupciju se uobičajeno smatra da je slika koju pružaju spomenuti izvori podataka kvalitetnija nego ona koju pružaju zvanični podaci, te da se njima osigurava komplementaran raskurs problemu kriminaliteta i viktimizacije (pojediniosti oko djela nedostupne putem zvanične statistike). Oni pružaju i mogućnost koncipiranja i rekoncipiranja programa prevencije i represije, jer ispituju djelovanje i uspjeh postojećih aktivnosti koji imaju posljedice koje nisu manifestne (osjećaj sigurnosti ili zadovoljstva radom nadležnih organa). Uz to, vrlo je interesantna psihologijska strategija koja se rabi prilikom koncipiranja pitanja u ovim vrstama ispitivanja. Npr., umjesto da se respondentima postavi pitanje na način da li su bili involvirani u kakav korupcijski akt, obično se pokušava krivnja prebaciti na drugu stranu i postići veća stopa odgovora (građane se pita je li im kakav službenik zahtijevao mito ili je očekivao da se ono plati, a službenike da li im je nuđeno mito).⁹ S druge strane, budući da služe mjerenju dosta rijetkih pojava, često su potrebni veliki uzorci (nekoliko desetina tisuća ispitanika), što implicira financijske izdatke neuobičajene za druge vrste ispitivanja.¹⁰ No, budući da se temelje na iskustvima i percepcijama građana ili drugih segmenata društva koji u pravilu nemaju previše mogućnosti uvida u dešavanja na višim razinama donošenja odluka, ove studije dopuštaju mjerenje samo pojedinih oblika korupcije, poput administrativne, „ulične“ ili sitne, i sl. Daljnji nedostatak je da su moguća prijavljivanja ponašanja koja ispitanici smatraju koruptivnim koja, zapravo, nemaju obilježja ovakvih ponašanja (tzv. pogrešno prijavljivanje), pa se, recimo, kakav izdatak za koji ispitanik smatra da je bio nepravedno zahtijevan ili eventualno dan, zapravo imao utemeljenje u odgovarajućim pravnim propisima, a ispitanik ga je, iz inih razloga, doživio neopravdanim i prijavio u predmetnoj studiji. Daljnji nedostatak viktimizacijskih i studija samoprijavljivanja je i tzv. *telescoping*, tj. pojava pogrešnoga identificiranja vremena dešavanja pojave o kojoj se ispitanik ispituje (npr. pogrešno drži da je mito dao u zadnjih godinu dana od dana vršenja ispitivanja, a zapravo je to bilo prije više od godinu, što iskrivljuje sliku prijavljenoga ponašanja).¹¹ Moguća je i situacija pretjeranoga prijavljivanja, pa se uslijed utjecaja intervjuera ili nekog drugog čimbenika, ispitanik može opredijeliti da u ispitivanju prijavi akte koje bi u nekom drugom kontekstu smatrao trivijalnim ili nedovoljno važnim da privuče pozornost organa formalne socijalne kontrole. No, moguća je i situacija da se premalo prijavi koruptivno ili uopće kriminalno ponašanje, jer je vinovnik prijatelj, srodnik ili neka druga osoba čije svojstvo može djelovati „odvraćajuće“ na prijavljivanje, makar ono bilo anonimno¹² (Hagan, 2005).

⁹ Clausen, Kraay i Murrell (2010) su pokazali da ukoliko se postave izravna pitanja o involviranosti u korupciju, „povučeniji“ i stidljiviji ispitanici tendiraju u mnogo manjoj mjeri iskazati iskrenost u odgovaranju na takva osjetljiva pitanja.

¹⁰ Garwood, Rogerson i Pease (2000) izvještavaju da 45-minutni intervju na 1.000 respondenata financijski zahtijeva „minimum od 30.000 GBP“ (s. 159).

¹¹ Tako je u studiji američkoga statističkoga biroa čak jedna petina ispitanika pogriješila u identificiranju vremena događaja, i stavila ga je u period prije referentnoga iz studije (U. S. Bureau of Census, 1970, citirano u Hagan, 2005).

¹² I inače se svojstvo anonimnosti ne smatra ključnim faktorom koji utječe na ishod odgovora (Krohn,

Poseban problem u prikupljanju podataka o razmjerama i značajkama korupcije putem ispitivanja predstavlja i **uzorkovanje**. Kako je javni sektor, za kojega se uglavnom veže korupcija, dio državnoga aparatusa i u suvremenoj birokraciji može biti poprilično glomazan, iznimno je teško osigurati i kvantitativno i kvalitativno reprezentativan uzorak; bez njega, međutim, svako je zaključivanje ograničene vrijednosti. Situacija je još složenija ako se radi o ukupnoj populaciji neke veće društvene zajednice. Kod telefonskih intervjua, koji se danas smatraju vrlo privlačnim oblikom intervjuiranja, postoji nedostatak da oni koji ne raspolažu telefonskim uređajem nemaju nikakvu mogućnost učešća u istraživanju, pa okvir za uzorkovanje, ovisno o veličini brojke članova društva koji ne raspolažu takvim uređajem, može biti značajno sužen. Potonje se može detaljnije elaborirati jednim primjerom. Tako, npr., je, prema *Ocjeni stanja tržišta telekomunikacija u BiH na temelju interne metodologije*¹³ Regulatorne agencije za komunikacije, stopa penetracije fiksne telefonije u Bosni i Hercegovini 24,90 %, a mobilne 82, 54 %. Provođenje istraživanja putem telefonskih intervjua koristeći fiksne telefonske priključke se otuda može smatrati potpuno neprikladnim (tek bi svaki peti stanovnik imao načelnu mogućnost biti uključen u istraživanje), a putem mobilne djelomice, jer bi se i dalje u istraživanju koje bi koristilo mobilne telefonske priključke isključili potencijalni ispitanici koji ne raspolažu takvim priključkom, čiji broj nije mali (gotovo 20 % populacije). Uz to, pošto se penetracija mjeri na osnovu broja pretplatnika, odnosno korisnika usluga, navedena stopa ne znači nužno da svakom stanovniku odgovara samo jedan priključak, nego je vrlo vjerojatna situacija da stanovnici Bosne i Hercegovine, kao, uostalom, i stanovnici drugih država, raspolažu sa više mobilnih telefonskih priključaka, pa je stopa penetracije ipak manja, moguće i značajno.¹⁴ Uz navedeno, nedostatak internet anketa je još veći nego kod telefonskih intervjua, jer je pristran nauštrb onih koji ne raspolažu računalom, pristupom internetu ili nemaju e-mail. Hagan (2005) navodi da takve ankete vrlo vjerojatno ne odražavaju stavove i mišljenja žena, manjina, starijih osoba i onih sa nižim stupnjem obrazovanja, tj. onih koji imaju manju mogućnost ili potrebu korištenja interneta.

Najzad, kako je korupcija multidimenzionalan problem, to se preporuča uporaba tzv. **indeksnih mjera**. Indeks je složena mjera koja se temelji na sumi ili prosjeku odgovora na pojedinačna pitanja, tako da je njegovom uporabom moguće dobiti potpuniju mjeru koncepta nego preko pojedinačnih pitanja. Nedostatak indeksa je što pitanja iz indeksa ne mjere jednako uspješno koncept, što se kombiniranjem pitanja i njihovim sumiranjem mogu ignorirati važne razlike između pitanja, što se

Thornberry, Gibson, & Baldwin, 2010).

¹³ Dokument dostupan na <http://rak.ba/bih/index.php?uid=1339152712>.

¹⁴ Ova činjenica je vrlo važna u razmatranju podataka dobivenih telefonskim intervjuiranjem. U okrilju renomiranoga Međunarodnog pregleda žrtava kriminaliteta (v. supra), nedostatnim za telefonsko intervjuiranje smatralo se ako zemlja ima stopu penetracije fiksni telefonskih priključaka manju od 70 % (van Dijk, van Kesteren, & Smit, 2007).

dva ili više pitanja mogu grupirati u podindekse, te što neka pitanja nemaju jednaku važnost u kreiranju indeksne mjere, čija identifikacija zahtijeva ekstenzivna testiranja (Bachman & Schutt, 2007).¹⁵ Kod mjerenja korupcije se kao izvori podataka za ove indekse mogu biti kako oni koje organizacija koja kreira indeks sama prikuplja, tako i oni koji potječu iz istraživanja drugih organizacija. Kako su oni uglavnom subjektivni (u smislu da se temelje na iskustvima, percepcijama ili stavovima ispitanika), to su im nedostaci što ne mogu mjeriti dugoročnije promjene i trendove (ne barataju sa istim ispitanicima, niti je te promjene moguće lako zapaziti i time mjeriti), manjkav kredibilitet (moguć je nesrazmjer između aktivnosti koje su objektivno i provjerljivo poduzete i svijesti ispitanika u istraživanju), osobito subjektivni indikatori su asimetrični u prilog percepcijama elitne poslovne zajednice, te tendiraju da mjere rezultate korupcije prije negoli uzroke (UNDP, 2008). Uz to, neizravni indeksi često mjere stavove ljudi, koji su zasnovani na nepreglednom spoju iskustava i općih mišljenja, koji su jako pod utjecajem medija (Kutnjak Ivković, 2003).¹⁶ Najzad, kako se indeksne mjere sastoje iz više pojedinačnih mjera, a broj potonjih koji ulazi u indeksnu, složenu mjeru varira (neki se indeksi sastoje iz samo tri pojedinačne mjere, a neki od preko deset), te kako je veći broj pojedinačnih mjera dostupan za razvijenije zemlje, to indeksne mjere, posebice Indeks percepcije korupcije (CPI) Transparency Internationala, zapravo je pouzdanija mjera korupcije upravo tamo gdje je ona tipično manje prisutna (Golden & Picci, 2005).

Ekspiriment

Logika eksperimentalnog istraživanja je u tome da variranjem djelovanja eksperimentalnog faktora i praćenjem promjena u eksperimentalnoj grupi, pod uvjetom da se u njoj i u kontrolnoj drugi faktori drže pod kontrolom, razlike koje se između njih jave možemo da tumačimo djelovanjem neovisne varijable (Ignjatović, 2009). Većina eksperimenata se provode u laboratorijskim uvjetima, ali ih je moguće provesti i u stvarnom svijetu.

¹⁵ Jedan od najpoznatijih indeksa korupcije svakako je naprijed pomenuti Transparency Internationala. On uključuje percepcije ispitanika iz različitih sektora života i rada, uključujući i one eksperata. No, postoje i neki manje poznati, poput Globalnih indikatora upravljanja Svjetske banke, Globalnoga izvješća o integritetu i Indeksa globalnoga integriteta istoimene organizacije. Za koristan pregled indeksa, v. UNDP, 2008.

¹⁶ Čak i objektivno izvještavanje o korupcijskim slučajevima može dovesti do pogrešne percepcije javnosti. Mjerenje korupcije različitim indeksnim mjerama može pokazati da javnost percipira promjene pozitivnim, iako se zapravo radilo o dosta površnim vladinim aktivnostima; s druge strane, dobro zamišljene, obećavajuće reforme koje vode do objelodanivanja značajnih korupcijskih slučajeva, postupaka i presuda, budući da ukazuju na problem, mogu utjecati na dojam da je situacija zapravo lošija kada ona to nije (Johnston & Kpundeh, 2002). Uz to, neka istraživanja sugeriraju da su mnogo bolji prediktori percepcije korupcije negoli stvarna iskustva sa korupcijom na makro razini religijska uvjerenja, ekonomska i demokratska razvijenost društva, a na mikro (razini pojedinca) starost, primanja, obrazovanje i mjesto stanovanja (Donchev & Ujhelyi, 2009).

Primjerâ uporabe eksperimenta u istraživanju korupcije nema previše.¹⁷ Tako je jedan interesantan eksperiment u vezi sa djelotvornim kajanjem kod podmićivanja proveo Gneuß (2002). On ga je izveo sa 384 polaznika studija mikroekonomije na Goethe univerzitetu u Frankfurtu na Majni. Eksperiment je imao dvije skupine: eksperimentalnu i kontrolnu, svaku sa po 192 ispitanika. Cilj je bio ustanoviti ima li mogućnost ublažavanja kazne time što (fiktivni) počinitelj podmićivanja sebe prijavi za podmićivanje značajniji efekt na spremnost samoprijavlivanja za podmićivanje. Naime, eksperiment je imao koncept igre u kojoj je ispitanicima u eksperimentalnoj skupini obećano zadržavanje male financijske koristi koju ostvare igranjem ako prijave da su u rundi igre (kojih je bilo 30) podmićivali. Dio koncepta je ispitivanje spremnosti participanta da ostvare korist nauštrb grupe kojoj su pripadali, te procjena mogućnosti otkrivanja da su pristali na podmićivanje, a nisu to zabilježili na odgovarajućim distribuiranim formularima. Rezultati ukazuju da se samo ukoliko ispitanik pravilno procijeni mogućnost otkrivanja povećava nivo korupcije. Gneuß zaključuje da se stoga uvođenjem djelotvornog kajanja i njegovom promocijom, kako informativnom (najčešće upoznavanjem putem medija), tako i stvarnom (primjenom instituta u praksi) može očekivati manji nivo korupcije i veća spremnost za samoprijavlivanje (jer je u apstraktni odnos koruptora i koruptanda uneseno nepovjerenje i rizik da će druga strana odustati od *deala* i prijaviti slučaj nadležnim).

Kutnjak Ivković (2003) navodi testove integriteta kao primjer primjene eksperimenta u istraživanju korupcije. Kod testova integriteta se zapravo radi o simuliranoj situaciji davanja ili primanja mita, pri kojoj se javni službenik ili građanin podvrgavaju svojevrsnoj provjeri pridržavanja i poštivanja društvenih, formalnih normi. Ured za suzbijanje droga i kriminalitet Ujedinjenih nacija u svom priručniku za suprotstavljanje korupciji navode da su ciljevi testiranja integriteta određivanje da li je pojedini segment javne uprave podložan (i koliko) korupciji, povećavanje stvarnog i percipiranog rizika za otkrivanje, ali i pozitivna dimenzija, poput identifikacije i nagrađivanja pojedinaca koji su čestiti (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004). No, bitno je imati na umu, a što sama Kutnjak Ivković navodi, da je, za razliku od eksperimenata koji se koriste u znanstvene svrhe, primjena testova integriteta aktivnost koja smjera utvrđivanju činjenica i koja može imati ozbiljne posljedice u stvarnome svijetu (npr. nepoštenom se policajcu, koji je bio predmetom provjere putem testa, može izreći stegovna ili kakva druga pravna sankcija). Iako se očito poduzimaju sa različitom svrhom, testovi integriteta mogu poslužiti i za mjerenje korupcije: ako se poduzimaju kontinuirano, praćenjem brojki subjekata koji su ispoljili nečasno ponašanje u testovima integriteta može se zaključivati o razmjerama korupcije, te pogotovo pojavnim trendovima.

Prednosti eksperimenta u istraživanju korupcije i kriminaliteta općenito su što su:

¹⁷ Neke navodi Kutnjak Ivković, 2003.

relativno brzi i ekonomični,¹⁸ što dopuštaju da se procijene utjecaji jednih varijabli na druge u relativno kontroliranim uvjetima, a što, opet, utječe na pouzdanije zaključivanje o kauzalnosti i asocijaciji pojava; upravljivost (eksperimentator može u svakom trenutku odlučivati kojim čimbenikom da djeluje i u kojoj mjeri, može promijeniti ambijent provedbe istraživanja, i sl.), i replikabilnost (lakše je ponoviti eksperiment sa manjim brojem subjekata u kontroliranim uvjetima nego ispitivanje sa velikim brojem ispitanika, koji su dijelom studije tek jednokratno). Nedostaci eksperimenta su artifičijelnost (subjekti su podvrgnuti neprirodnim uvjetima, u kojima se, očekivano, ponašaju drugačije nego kada nisu predmetom istraživanja), efekt eksperimentatora, koji se može očitovati u selektivnom opažanju i bilježenju onoga što zapravo eksperimentator želi vidjeti, a ne onoga što se stvarno dešava i davanju nagovještaja subjektima istraživanja koja se ponašanja ili stavovi žele vidjeti, te etičnost (subjekte se ne smije izlagati većem riziku ili stavljati u nepovoljniji položaj nego što bi bio da nisu predmetom istraživanja) (Hagan, 2005). Hagan, kao i Bachman i Schutt (2007), dosta iscrpno izlažu i liste drugih faktora koji utječu na pouzdanost i validnost podataka prikupljenih eksperimentom u kriminologijskim i srodnim istraživanjima.

Nereaktivne metode

Nereaktivne ili nenametljive metode prikupljanja podataka otklanjaju pristranost koju uvodi sam proces istraživanja eliminacijom znanja subjekata da su proučavani (Fitzgerald & Fox, 2001; Garwood, Rogerson, & Pease, 2000). Tipične su dokumentacijska i analiza sadržaja, proučavanje fizičkih dokaza i promatranje.

Dokumentacijska i analiza sadržaja

Dosta autora identificira dokumentacijsku i analizu sadržaja, no u mnogo radova se mogu naći i tumačenja da se radi o dvije odvojene metode; posebice autori u inozemstvu inzistiraju da su to različite metode prikupljanja podataka. Ako se prihvati logika da se radom na dokumentaciji saznaju podaci koje su drugi prikupili i da su to sekundarni podaci (jer ih je prikupio netko drugi sa ciljem drugačijim od onoga u vlastitom istraživanju), a da se kod analize sadržaja radi o primarnim podacima sadržanim u različitim formama komunikacije (tekstovi, umjetnička djela, slike, zvukovi, simboli, itd.), te da se, zapravo, ne radi o podacima koji su sistematski prikupljeni u bilo koju svrhu, nego su dijelom ljudske komunikacije i koje zapravo primarno prikuplja istraživač, onda ih zaista ima smisla distingvirati (Krippendorff,

¹⁸ Adler, Mueller i Laufer (2007) drže da eksperimenti baš i nemaju nužno karakteristiku ekonomičnosti, pogotovo ako se radi o eksperimentima u prirodnim uvjetima; uz to, teško ih je uopće provoditi, pa upravljivost, koju Hagan (2005) navodi kao jednu od prednosti, također podvrgavaju kritici.

2004; Stojak, 1990; Vujević, 2002). Kada se izloženome doda i činjenica da se kod analize sadržaja najčešće radi o sadržajima prisutnim u sredstvima masovne komunikacije, onda je gore navedeni zaključak dosta suvisao.

U istraživanju kriminaliteta i socijalne devijacije se za dokumentacijsku analizu najčešće koriste statistički podaci koje produciraju državni organi u svrhe koje su povezane sa nadležnostima tih organa.¹⁹ Tako, npr., policijski organi prezentiraju izvješća o stanju sigurnosti, zavodi za statistiku pružaju podatke o broju prijavljenih i procesuiranih počinitelja kaznenih djela, sudovi o broju pokrenutih i okončanih predmeta, itd. Interesantan je podatak da, recimo, u Sjedinjenim Državama postoji oko šest stotina statistikâ i baza podataka koje se posredno ili neposredno bave kriminalitetom i koje su javno dostupne (Bachman & Schutt, 2007). Osim njih, u dokumentacijskoj analizi mogu se koristiti i pisma, dnevници, memoari, sudski spisi, povijesni dokumenti, i sl., koje kriminolozi nekada vrlo kreativno koriste kako bi proveli veoma korisne studije. Tako je Sutherland koristio podatke redarstvenih agencija, sudova i komisija kako bi proučavao kršenja zakona u oblasti lažnoga reklamiranja, zlorabe patenata, namještanja cijena, namjernog proizvođenja i prodaje roba s greškom, i sl., od strane sedamdeset najvećih američkih industrijskih i trgovačkih korporacija tijekom četrdesetogodišnjega perioda (Hagan, 2005). S druge strane, analiza sadržaja se često (pa i tradicionalno) koristila za analizu medijskoga izvještavanja o kriminalitetu. Način na koji se to vršilo je, primjerice, proučavanje povezanosti između prostora koji se posvećivao kriminalitetu u dnevnim novinama i stopâ kriminaliteta, između broja pripadnika policijskih snaga, sudskih odluka, broja zatvorenika, troškova suda i ustanova za izvršenje sankcija, i sl., i statističkih pokazatelja o kriminalitetu, itd. U jednoj se studiji analizom sadržaja televizijskih emisija pokazalo da se kriminalce u medijskom prikazivanju tendira predstaviti kao „opasne i izvan mogućnosti pomoći društvene kontrole i rehabilitacije“ (Bachman & Schutt, s. 339).

Zadnjih se desetljeća u procjeni razmjera i značajki korupcije često koriste i tzv. indeksne mjere. One su po svojoj naravi agregatni pokazatelji korupcije, jer se zasnivaju na sumi velikog broja pojedinačnih izvora podataka. Tipičan primjer je mjerenje rada državne uprave putem indikatora upravljanja (*Governance Indicators*), koje izrađuje Svjetska banka. Ovi indikatori zapravo uzimaju u obzir veliki broj podataka iz dokumenata koje produciraju različiti subjekti, te ih agregiraju u šest dimenzija rada državne uprave, od kojih je jedna kontrola korupcije. Kako se u osnovi radi o sekundarnim podacima, i to pozamašnom broju (pedesetak varijabli iz više od dvadeset izvora), to se o ovim indikatorima može govoriti kao o primjeru primjene dokumentacijske analize u svrhu mjerenja korupcije. No, uzimajući u obzir da se u

¹⁹ Ove podatke treba shvatiti *in extenso* i pojmiti ih kao sve one sadržane u bilo kojoj administrativnoj arhivi kako bi se mjerio kriminalitet ili karakteristike kaznenoga pravosudnoga sistema (Loftin & McDowall, 2010).

osnovi radi o podacima prikupljenim ispitivanjem, prednosti i nedostaci su izloženi u dijelu rada koji se bavi ovom metodom prikupljanja podataka.

Interesantnu studiju koja se zasniva na ranije prikupljenim podacima proveli su Golden i Picci (2005). Studija se temeljila na usporedbi sredstava koje vlada investira u gradnju različite infrastrukture (putevi, škole, bolnice, i sl.) i stvarnim postrojenjima koje postoje, a koje su trebale nastati iz tih ulaganja; kontrolirajući ostale faktore, razlika između uloženoga i stvarno izgrađenoga trebala bi ukazivati na veličinu korupcije. Autori pravdaju bavljenje ovom oblašću u kojoj se korupcija pojavljuje činjenicom da su je to „tipično mjesto nezakonitih financijskih aktivnosti između javnih službenika, i zabranih i imenovanih, i poslovnoga svijeta“ (s. 41). Analiza je pokazala da su regioni u Italiji, kojom se studija prostorno bavila, snažno varirali u odnosu između uloženoga i stvarno izgrađenoga: regioni za koje se tradicionalno povezuje visoka stopa korupcije, pa i organiziranog kriminala,²⁰ imali su male vrijednosti tzv. opće mjere korupcije, sugerirajući da su veliki iznosi novca „nestali“, vrlo vjerojatno u korupcijskim transakcijama. Bitan nedostatak ovakvoga pristupa, iako vrijednoga, leži u očiglednoj činjenici da ne pravi razliku između korupcije i srodnih ponašanja, koja ne moraju nužno podrazumijevati esenciju korupcije: postizanje neke vrste nagrade ili koristi da bi se donijele nedopuštene odluke čije je donošenje nekome (formalno) povjereno. Može se jednostavno raditi o lošem upravljanju, nesavjesnom radu ili sličnom ponašanju. Otuda je ovakav način procjene veličine korupcije, odnosno financijskih posljedica koje ona uzrokuje, još jedna od neizravnih mjera koja se, doduše, temelji na objektivnijim pokazateljima u odnosu na stavove i mišljenja koji se mogu prikupiti ispitivanjem, ali i dalje ne pružajući izravnu i „opipljivu“ mjeru korupcije.

U istraživanju korupcije mogu naročito poslužiti i razni drugi dokumenti. Kutnjak Ivković (2003), baveći se korupcijom u policiji, naročito navodi izvješća raznih *ad hoc* komisija koje su bile formirane nakon kakvih skandala, koje su, pod uvjetom da raspolažu sa dovoljno ovlasti, imale dosta razumne šanse da točno procijene rasprostranjenost i narav problema korupcije. No, čak i ako su koristile razne izvore podataka, poput zvaničnih spisa, iskaza policijskih službenika, građana, itd., još uvijek, uslijed političkih pritisaka, ograničenih resursa i ovlasti, polazišnog određenja korupcije, su bile pod rizikom da dođu do nalaza koji se značajno razlikuju od stvarnosti. Ova autorica navodi i žalbe na rad policijskih organa kao vrlo koristan izvor podataka. Tako se tijekom rada čuvene Mollenove komisije ustanovilo da se u njujorškoj policiji godišnje podnese oko 2.700 prijava protiv policijskih službenika, odnosno, godišnje oko osam prijava na 100 službenika.

Prednosti podataka sadržanih u različitim dokumentima do kojih istraživač dolazi bilo dokumentacijskom, bilo analizom sadržaja, su višestruke. Činjenica da se radi

²⁰ Primjerice, Calabria, Campania i Sicilia.

o podacima koje mahom produciraju državni organi na redovitoj osnovi čine ih najpouzdanijim sredstvom saznanja o kriminalitetu (Kaiser, 1985), a kako koriste istu ili sličnu metodologiju tijekom niza godina, čine ih i pogodnim za usporedbe. Uz ovo, prednosti izložene kod promatranja mogu se primijeniti i za dokumentacijsku i analizu sadržaja, a to je da se njima izbjegava preveliko oslanjanje na verbalne iskaze predmeta istraživanja (koji mogu biti pod utjecajem različitih faktora koji značajno utječu na pravu sliku), pojave se mogu izučavati tijekom vremena, te je moguće dobiti sliku o razmjerama i karakteristikama korupcije brzo i ekonomično. Garwood, Rogerson i Pease (2000) izvještavaju i o odsustvu problema etičke prirode, pošto se podaci rijetko odnose na točno određene pojedince i ne impliciraju zadiranje u intimu subjekata na koje se podaci odnose.

Međutim, ovi podaci imaju i izvjesne nedostatke. Ignjatović (2009) obrazlaže određena ograničenja policijske statistike, poput činjenice da ova statistika može biti pod utjecajem političkih, ali i ekonomskih i ideologijskih faktora, te da način prikupljanja i obrade podataka i ustroj policije također mogu utjecati na prikazane podatke. K tomu, i policija iz različitih razloga može manipulirati podacima. Hagan (2005) navodi da se mora imati na umu da su podaci sadržani u dokumentima koji se anliziraju prikupljeni u druge svrhe od one zbog koje se istražuje, tako da se razina točnosti i operacionalizacija ne moraju nužno podudarati sa onom koju istraživač projicira u svom istraživačkom pothvatu. Loftin i McDowall (2010) sugeriraju i da građani, očekivano, ne prijavljuju djela državnim organima iz različitih razloga.

Uz to, Kutnjak Ivković (2003) navodi da kod analize žalbi na rad policijskih organa, a što bi se vrlo smisleno moglo primijeniti i na rad sa podacima sadržanim u žalbama na rad drugih državnih organa, zapravo prije može govoriti o podacima koji oslikavaju napore policijskih službi na suprotstavljanju korupciji i osjećaje javnosti negoli stvarno stanje korupcijskih praksi; veliki broj (čak više od 95 %) respondenta iz nekih studija izjavljuju da, iako im je zahtijevano mito, isto nisu prijavili nadležnim organima, što vodi iskrivljenoj slici razmjera korupcije. Na oprez u radu sa ovakvom vrstom podataka ukazuje i način na koji organizacije rješavaju ove pritužbe: razlozi kolegijalnosti, njegovanja subkulture, želje da se organizacija prikaže uzoritom, i sl., mogu utjecati da se na istraživanju, pa i zaprimanju takvih pritužbi, ne uradi mnogo, što, opet, može utjecati da podnositelji često odustaju od pritužbi ili se novi, potencijalni već u startu obeshrabruju jer ne očekuju mnogo. Niti tužitelji nemaju previše motivacije da se bave korupcijom unutar policije, jer su im to kolege u gotovo svakodnevnom radu na drugim predmetima, a u samom istraživanju mogu tražiti pomoć od policijskih službenika, kolega prijavljenih ili osumnjičenih za korupciju, što vodi na situaciju iz prethodne rečenice. Sve ukupno ukazuje da se brojka slučajeva korupcije koja se procesuiraju ne može smatrati prikladnom mjerom antikorupcijskih napora (UNDP, 2008).

Proučavanje fizičkih dokaza

Fizički dokazi mogu u kriminologijskim i srodnim istraživanjima poslužiti kao neizravna mjera neke pojave. Tako, ako se želi znati da li su policajci djelatni na suzbijanju drognog kriminaliteta i sami uključeni u korištenje psihoaktivnih supstanci, mogu se prikupiti fizički dokazi putem testova krvi ili od njih tražiti da daju uzorke za analizu urina (Fitzgerald & Fox, 2001); drugi primjer je brojanje praznih flaša kako bi se ustanovila potrošnja alkoholnih pića u nekoj zajednici (Hagan, 2005). Iako interesantan pristup, autoru nisu poznati slučajevi primjene u mjerenju korupcije.

Promatranje

Promatranje, shvaćeno kao istraživačka metoda koja podrazumijeva prikupljanje podataka putem neposrednog čulnog opažaja događaja ili ljudi u njihovoj prirodnoj sredini, nezamjenjiva je i vrlo značajna metoda u istraživanju kriminaliteta i socijalne devijacije. Ona može varirati od potpunog promatranja, u kojem slučaju su subjekti potpuno nesvjesni činjenice da su predmetom promatranja (npr. promatranje se vrši sa daljine) ili ih se obavijesti o tomu, ali promatrač ničim ne učestvuje u aktivnostima promatranih subjekata, preko različitih stupnjeva participacije u aktivnostima subjekata promatranja, do potpunog učestvovanja (npr. istraživač se lažno predstavi subjektima promatranja ili navede drugačiju svrhu svoga prisustva od stvarne). Da li se radi o reaktivnoj ili nereaktivnoj metodi prikupljanja podataka, ovisi zapravo o stupnju u kojem istraživač svojim aktivnostima utječe na uobičajeno odvijanje događaja i ponašanje ljudi. Nekada je, naime, moguće da već svojim prisustvom istraživač promijeni način ponašanja promatranih subjekata, a nekada, iako promatrač obznani svoju ulogu kao istraživač i time pošalje poruku da nije član grupe, ne mijenja ništa značajno u ponašanju promatranih subjekata. Bachman i Schutt (2007) navode da su ključni faktori koji utječu na ponašanje opservanata „prošla iskustva, ličnost, struktura grupe, itd., koji nastavljaju vršiti utjecaj čak i kada je prisutan promatrač koji ne pripada grupi“ (s. 267). No, kako je većina oblika promatranja nereaktivno i istraživači promatranjem najčešće žele (i teže) prikupljati informacije o ljudima i događajima bez utjecaja neprirodnog okruženja ili situacije (kakva je kod eksperimenata i ispitivanja), to se promatranje izlaže u sklopu nereaktivnih metoda.

Ured za droge i kriminalitet Ujedinjenih nacija navodi da se promatranjima mogu prikupiti vrlo detaljne informacije o korupciji, ali da su one uglavnom ograničene na dodatke na uobičajenije metode ili na detaljna istraživanja pojedinih problematičnih oblasti. Njima se, međutim, mogu prikupiti i podaci nedostupni na druge načine, poput brzine, efikasnosti ili susretljivosti službenika, kao i npr. praćenja njihova radnoga vremena (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004).

Jednu od studija koja se najvećim dijelom temeljila na promatranju kao metodi prikupljanja podataka proveo je Skolnick još početkom šezdesetih godina prošloga stoljeća u gradu kojega je pseudonimno nazvao Westville; u komparativne svrhe, izvjesno vrijeme proveo je i u gradu kojega je (također pseudonimno) nazvao Eastville. Skolnick se zapravo nije bavio istraživanjem korupcije, nego načina na koji se „dijeli pravda“, posebice izvan redovitih kaznenih postupaka, i u koju svrhu je u jesen 1962. i tijekom čitave 1963. godine proveo znatnu količinu vremena u uredu odvjetnika obrane, tužitelja, kao i različitih odjeljenja policije (prometne, temeljne, kriminalističke). Logika kojom se Skolnick rukovodio bila je da, budući da nije htio dobivati „standardne odgovore na standardna pitanja“ (2011, s. 32), treba postati dijelom scene kako bi na pravi način promatrao njihova ponašanja i stavove koje su ispoljavali na izvršavanju stvarnih zadataka; tako je dobio dozvolu da sluša telefonske razgovore sa strankama, da se priključi razgovorima sa informantima, kao i da prisustvuje ispitivanjima osumnjičenih. Na osnovu istraživanja Skolnick je zaključio da se među policajcima u Eastvillu uzimanje mita i znakova zahvalnosti koje su im lokalni kockari davali, a koje su zauzvrat štitili, nije smatralo „pokvarenim“, nego realističnim i odrazom shvaćanja nezakonitog ponašanja: nezakonitim se, naime, nije smatralo ono što je određeno zakonom, nego koliko je zabranjeno ponašanje (ne)moralno.

Interesantnu studiju koja je koristila sistematsko promatranje korupcije izlaže Vigneswaran (2011). Polazeći od premisa da korupcija nije uvijek prikrivena i da se u okolnostima u kojoj se široko tolerira akteri ne osjećaju „primoranim“ da korupcijske transakcije obavljaju iza zatvorenih vrata, Vigneswaran je sa suradnicima proveo dvomjesečno promatranje 110 slučajeva komunikacije policije sa građanima. Najvećim dijelom se radilo o primjeni policijskih ovlasti identifikacije osoba i njihovog pregleda, odnosno pretrage. Promatranje se sastojalo u prolasku terenom u potrazi za policijskim patrolama, te prisustvovanju obavljanju njihovih poslova. Vrijeme i ruta prolaska su bili slučajno odabrani. Radoznalost i prisustvo gledatelja prilikom vršenja policijskih ovlasti se u Johannesburgu, u kojemu je poduzeto istraživanje, smatra dosta uobičajenim, pa promatrači nisu upadali u oči akterima promatranih interakcija. Korupcijsko ponašanje je opažano i evidentirano putem protokola, u kojemu su neki od modaliteta bili da li su policijski službenici zahtijevali neka plaćanja, da li su ona izvršena, da li je razmijenjena neka količina novca, itd. U svrhu provjere ispravnosti opažanja, sa nekima od promatranih subjekata su obavljani intervjui. Nalazi su ukazali da su u trećini slučajeva policijski službenici prihvatili mito ili neku korist (najčešće mobilni telefon).²¹

²¹ Slični nalazi dobiveni su istraživanjem koje su realizirali studenti Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. Oni su u sklopu provedbe seminara iz jednoga od nastavnih predmeta u ljeto 2007. godine izvršili prikriveno promatranje rada prometne policije u Kantonu Sarajevo. Svoje su prisustvo i zapažanja pokušali prikriti različitim ulogama, poput putnika na autobusnim stanicama, postavljaja plakata, ali i učesnika u prometu (vozača automobila). Kao instrument za promatranje služio je protokol u kojemu su se bilježili podaci o

Prednosti promatranja u istraživanju korupcije su svakako izravno saznavanje pojave koja se istražuje. Umjesto da se o njoj posredno saznaje putem intervjua ili izazivanjem vještačkih situacija, promatranjem se pruža mogućnost izravnog čulnog opažaja velikog broja promjenjivih. Dok se, naime, kod prvih stvaraju i mjere „stavovi i mišljenja o netipičnim ulogama i odgovorima“ (Hagan, 2005, s. 207), te nameću strani elementi i limitirane su na kooperativne i dostupne populacije, kod promatranja je moguće dobiti točniju, prirodniiju i sveobuhvatniju sliku promatrane pojave.²² Hagan diskutira i da su daljnje prednosti promatranja što je fleksibilnije od ostalih metoda prikupljanja podataka, što omogućava prikupljanje velike količine kvalitativnih i podataka koji izbjegavaju preveliko oslanjanje na verbalno izražene podatke, te omogućava drugačiju perspektivu, onu iz, uvjetno rečeno, kuta počinitelja. Nedostaci promatranja su troškovi i vrijeme (promatranja često traju mjesecima, pa i godinama), prevelika identifikacija sa subjektima koje se promatra (u vezi s čim je čest izraz u engleskom jeziku „going native“), golem osobni angažman (život mimo promatranja je često gurnut u stranu, te potreba da se mentalno operira na dvije razine: postati pripadnik grupe uz zadržavanje stava ne-pripadnika grupe), reprezentativnost promatranih subjekata i događaja, te naročito etičke dileme (moguće je da se pred promatrača postavi izbor učešća u nemoralnom ili nezakonitom postupanju i time unište mjeseci ili godine rada, ili da se intervenira i eventualno utječe na odvijanje stvari koje su predmetom događaja). Poseban je slučaj prikrivenog promatranja u kojemu se narušava jedan od temeljnih principa znanstvenoga istraživanja - svjesni pristanak subjekata, uz obavještanje o eventualnom riziku učešća u istraživanju. Kako ovoga nema, moguća su ozbiljna narušavanja privatnosti, na koja subjekti vrlo vjerojatno ne bi pristali da su bili obaviješteni o istraživanju. Uz to, prikriveno promatranje opterećeno je i činjenicama da istraživači ne mogu otvoreno bilježiti detalje promatranja ili koristiti uređaje u tu svrhu, te da teško mogu u potpunosti odigrati ulogu za potrebe promatranja (nemaju iste vrijednosne stavove, iskustva, itd., pa u različitim situacijama mogu izazvati sumnju i time reakciju drugih [opservanata]), kao i da su još više nego kod drugih vrsta promatranja osobno opterećeni (moraju „igrati ulogu“ svo vrijeme, izlažući se enormnom psihologijskom pritisku) (Bachman & Schutt, 2007). Pearson (2009) izvještava o još jednoj ozbiljnoj etičkoj dilemi - učešću u činjenju kaznenih djela. Ako se, naime, prikriveni promatrač nađe u situaciji da počini kazneno djelo, odbijanje učešća ga

karakteristikama vozila i učesnika u interakciji, ali i sama sadržina interakcije (npr. vozač pokušava dati novac policijskom službeniku na način da nudi, daje, gura u džep, i sl.). Zaključeno je da od 269 promatranih interakcija jedna trećina ima naznake da se radilo o koruptivnom ponašanju. Iako se nije radilo o sistematskom promatranju, nisu obavljane provjere interakcije (poput intervjua sa zaustavljenim vozačima), te je instrumentarij bio manjkav, ovo je vrijedan primjer iz domaće znanstvenoistraživačke prakse u uporabi promatranja u svrhu prikupljanja podataka o korupciji. Inače, podaci o istraživanju nisu publicirani, ali su autoru, obzirom da je bio koordinator nekih aktivnosti, poznati.

²² Preciznost i nepristranost u prikupljanju podataka putem promatranja naročito naglašavaju i Mastrofski, Parks i McCluskey (2010).

može izložiti sumnji subjekta kojeg promatra i statusa promatrača, pa i opasnosti po vlastito zdravlje i život; s druge strane, pristajanje ga izlaže kaznenoj odgovornosti, kao i narušenoj osobnoj i reputaciji institucije sa kojom je povezan. Vigneswaran (2011) izvještava i da je u njegovom istraživanju postojao rizik odmazde od strane policijskih službenika koji su iz različitih razloga htjeli spriječiti prikupljanje podataka o korupciji, ali je važna i činjenica da se veliki dio promatranja odvijao u dijelu grada poznatom po velikoj stopi kriminala, pa su napadi na promatrače bili realna mogućnost.

Sintetičke (mješovite) metode

Sintetičke ili mješovite metode prikupljanja podataka podrazumijevaju zapravo konceptualne metode koje obuhvaćaju i reaktivne i nereaktivne tehnike prikupljanja podataka i od drugih se razlikuju tek kao koncept, pristup, jer u vizuru uzimaju jedan ili više ilustrativnih slučajeva o kojima se prikupljaju podaci iz različitih izvora i putem različitih tehnika (Hagan, 2005). Ono što ih odvaja od ostalih metoda prikupljanja podataka jest, dakle, pristup, a ne same tehnike i način prikupljanja podataka. Iako se u literaturi mogu naći i druge, tipičnim primjerom mješovitih metoda smatra se studija slučaja.

Studije slučaja se koriste kada se putem različitih vrsta podataka žele obuhvatiti kontekstualni uvjeti nekoga fenomena, posebice kada granice između njih nisu očite (Yin, 2007). Slučaj se može kretati od općih terenskih istraživanja do istraživanja pojedinaca, gdje se pojavom od interesa mogu smatrati pojedinačne osobe, događaji, odluke, programi, provedbeni procesi, organizacijske promjene, itd. Yin preporuča da se definiranje jedinice analize dovede u vezu sa početnim istraživačkim pitanjima: što su ona konciznija, veća je vjerojatnoća da se pravilno definira jedinica analize, i suprotno, što su ona apstraktnija, ima ih puno i ne pretpostavljaju jednu jedinicu pred drugom, to će jedinica analize biti neprikladnije određena. Korištenje studije slučaja je, iako popularno u istraživanju kriminalitetu u prvoj polovici prošloga stoljeća, posljednjih decenija u stalnome padu uslijed prodora kvantitativnih metoda i referiranja na studije slučaja kao primjere „studija jednokratnoga snimanja stanja“ (Hagan, 2005, s. 227).

Premda se studije slučaja ne smatraju isključivo kvalitativnim metodama prikupljanja podataka, ipak se najčešće koriste kako bi se istraživanju korupcije osigurale detaljnije, mahom kvalitativnije informacije. Pojedine se pojave koje se mogu povezati sa korupcijom putem ove metode identificiraju i istražuju do potankosti kako bi se ustanovio oblik koruptivnoga ponašanja, kako je došlo do njega, tko je involviran i na koji način (naročito za procjenjivanje uzročno-posljedičnih i kontribuirajućih faktora), što se poduzelo povodom događaja i kakav je rezultat poduzete akcije. Tipično se podaci prikupljaju intervjuiranjem onih koji su involvirani, ali nerijetko i

koristeći druge izvore, poput sudskih spisa ili kakvih izvješća (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004).

Primjera korištenja studije slučaja u istraživanju i mjerenju korupcije ima mnogo. Tako Kutnjak Ivković (2003) u kontekstu istraživanja korupcije u policiji izvještava o dvije vrste studija: one koje se bave istraživanjem zajednice ili policije općenito i one koje se bave istraživanjem pojedinačnih policijskih agencija. Tipična za prve je Chamblissova (1971) sedmogodišnja studija o odnosima lokalnih političara, biznismena, policajaca i građana u američkom mjestu kojeg autor pseudonimno naziva Rainfall West, a koji je bio kontroliran od strane kriminalnih sindikata u više od pedeset godina. Oblici korupcije o kojima je autor saznavao putem intervjua, koji su, uzgred, varirali od usputnih razgovora do ekstenzivnih ispitivanja, kretali su se od plaćanja za neometano obavljanje kriminalnih aktivnosti (kocka, prostitucija) do reketiranja za legalne poslove (restorani i sl.). Drugima, za koje kao primjer može služiti Skolnickova studija (2011) u kojoj je gotovo postao članom policijske organizacije, se pruža osnova za vrlo detaljno zaključivanje o pojedinoj policijskoj agenciji, ali im se prigovara da oslovljavaju samo jedan period u radu te agencije i ne mogu biti pouzdana slika za druga razdoblja ili druge agencije.²³ No, nije samo korupcija u policiji bila predmetom studije slučaja. Tako Witwer (2002) izlaže o okolnostima nastanka zakona koji je trebao urediti pitanje široko rasprostranjene korupcije u radničkim sindikatima, njegovu primjenu u praksi, kao i efekte koje je polučio. Najzad, Werner (1983) se bavi društvenim uvjetima koji su utjecali na nastanak i razvoj korupcije u Izraelu, dijeleći ih na one koje su djelovali u embrionskoj, razvojnoj i maturacijskoj fazi, što implicira da se slučajem koji je bio predmetom studije smatrala čitava jedna zemlja.

Prednosti istraživanja i mjerenja korupcije putem studije slučaja odnose se ponajprije na mogućnost razmatranja suvremenih događaja, za čije proučavanje je moguće koristiti različite metode, kako one koje promatranu jedinicu analize tretiraju kao prošlost (koju je moguće saznavati isključivo nereaktivnim izvorima informacija), tako i one koje uključuju izravno promatranje proučavanih događaja i ispitivanje osoba uključenih u te događaje. Tako je, primjerice, iskustva pojedinih osoba sa korupcijom moguće saznavati biografskim pristupom, uglavnom obavljajući ekstenzivne intervjue sa osobama od interesa za istraživanje, ali istražujući i osobna dokumenta, dnevnike, pisma, i sl. Daljnja prednost studije slučaja jest razina detalja

²³ Interesantnu studiju slučaja koja se bavila korupcijom u policiji na tlu Bosne i Hercegovine proveli su i Maljević, Datzer, Muratbegović, & Budimlić (2008), koji su anketirali preko osam stotina policijskih službenika u 13 policijskih agencija širom zemlje, izvršili uvid u zvanične statistike o korupciji u njihovim redovima, te analizirali pravni okvir koji uređuje njihovo djelovanje. Zaključeno je da su više od polovice ispitanih upoznati sa slučajevima korupcije u njihovim organizacijama, a da je mali broj (oko 2%) zaista i primio mito. Doda li se ovom i podatak da bi tek oko trećine ispitanih prijavilo slučaj nadređenima, dok to ostali ne bi učinili, pretpostavka o široko rasprostranjenim i, još važnije, toleriranim, korupcijskim praksama, autorima se činila vrlo plauzibilnom.

kojom se pristupa istraživanju entiteta od interesa za studiju, omogućujući da se bogato izlažu kvalitativni (ponekada i vrlo intimni) aspekti promatrane pojave. Mogućnost korištenja različitih izvora podataka, kako primarnih, tako i sekundarnih, povećava sveobuhvatnost pristupa i osigurava razumijevanje konteksta promatrane jedinice analize: nešto što se kod primjene drugih metoda ne podrazumijeva.

Nedostaci studije slučaja u istraživanju korupcije odnose se u prvom redu na problem slabe mogućnosti uopćavanja. Kako se radi o slučaju, on se već *per definitio-nem* smatra tek jednim primjerkom vrste i kvantitativno, a vrlo često i kvalitativno, nereprezentativnim. Prevazilaženje ovog nedostatka moguće je repliciranjem studija slučaja, pa je na osnovu akumulacije nalaza iz više studija moguće donositi nešto generabilnije zaključke.²⁴ Moguća je i pristranost istraživača, koji se fokusira na ponašajne komponente istraživane pojave i unosi vlastita viđenja pojedinačnoga slučaja kako bi utjecao na smjer nalaza i zaključaka. Studiji slučaja se prigovara i nedostatna strogost, jer su istraživači često bili površni, nisu slijedili sistematske procedure ili su nudili dvosmislene podatke. Najzad, za studije slučaja se drži da traju predugo i da produciraju glomazne i nerazumljive dokumente (Lancaster & Montinola, 2001; Yin, 2007).

ZAKLJUČAK

Nema dvojbe da je korupcija značajan fenomen i da joj se u suvremenom političkom, ekonomskom, kriminologijskom i inom diskursu posvećuje ogromna pažnja. No, zbog poteškoća sa jasnim određenjem i problemâ sa istraživanjem i mjerenjem kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava uopće, a u koje se korupcija svrstava, načelno postoje ogromne poteškoće sa procjenom njezine rasprostranjenosti i značajki. Bez utvrđivanja stanja u vezi sa nekom pojavom, međutim, nije moguće niti sistematizirati znanja o njoj, a niti poduzimati akcije koje obećavaju uspjeh i čije je efekte moguće smisljeno pratiti.

Svaki od izloženih metoda prikupljanja podataka kojima je moguće saznati značajke korupcije, ali i utvrđivati i procjenjivati stanje sa njezinom prisutnošću u nekoj društvenoj zajednici, ima neke svoje prednosti i nedostatke. Iz izloženoga proizlazi da nije preporučljivo zauzimati načelan stav da je jedna ili druga metoda prikladnija u istraživanju korupcije shvaćene apstraktno. Svrha sa kojom se poduzima neki istraživački zahvat može varirati. Tako je npr. eksperiment i studiju slučaja moguće

²⁴ No, i tada se javljaju problemi drugačije prirode: vrijeme i naponi da se studije slučaja repliciraju su toliko veliki da je malo vjerojatno da će se neki značajniji broj studija slučaja replicirati. Uz to, javljaju se problemi kontekstualne prirode, jer je zaključivanje o pojedinačnom slučaju određeno okolnostima toga slučaja (Bachman & Schutt, 2007). Yin (2007) stoga zaključuje da su studije slučaja poopćive s obzirom na teorijske postavke, a ne na populacije ili univerzume, tako da se studija slučaja ne bavi uzorkom nego je njezin cilj proširenje i uopćavanje teorija.

poduzimati sa deskriptivnom, eksploratornom i eksplanatornom svrhom; s druge strane, deskripcija neke pojave može uključivati i ispitivanje, i dokumentacijsku analizu, i promatranje, itd., dakle, višestruke načine prikupljanja podataka. Mnogo se smislenijim čini razmisliti o **pitanju** koje se postavlja konkretnim istraživačkim pothvatom. Ako se istraživanjem želi opisati pretežitost korupcije u nekoj društvenoj zajednici, vrlo vjerojatno je da će se koristiti deskriptivni dizajn sa ispitivanjem i dokumentacijskom i analizom sadržaja kao metodama prikupljanja podataka; ako se, pak, nešto detaljnije žele opisati korupcijske prakse, te naročito kako se korupcija odvija, bit će smisleno razmisliti o uključivanju promatranja i studije slučaja. O potonjoj naročito valja razmisliti ukoliko se istraživanjem želi osloviti korupcija na visokoj razini, tj. korupcija više pozicioniranih javnih dužnosnika o kojoj se vrlo malo ili ništa može saznati ispitivanjem običnih građana. Drugo važno pitanje u zauzimanju stava koju strategiju i metode koristiti u istraživanju i mjerenju korupcije jest pitanje **uzorka**. Ako se istraživanje poduzima da bi se ispitalo stanje sa korupcijom u čitavoj zajednici, plauzibilnim se u pogledu korištenja metoda čini rješenje iz prethodnoga izlaganja o istraživačkom pitanju; ako je namjera da podaci ne reprezentiraju čitavu zajednicu nego tek da u egzemplarne svrhe, detaljnije ili kao uvertira za neko buduće šire istraživanje prikažu situaciju, korisnim se čini rabiti eksperiment, studiju slučaja i promatranje. Bitno je razmotriti i **dostupnost izvora podataka**. Ako se, primjerice, radi o dokumentima koji su zaštićeni obvezom čuvanja profesionalne, službene ili poslovne tajne (poput statistika koje o stanju kriminaliteta ili vođenim disciplinskim postupcima ažuriraju državni organi, ili samih spisa koji ulaze o dosje o nekom korupcijskom slučaju), dokumentacijska i analiza sadržaja, ma kako privlačno djelovale, često nisu provedive metode; isto tako, ako se radi o prikupljanju stavova i iskustava, recimo, javnih službenika, vrlo vjerojatno je da će se naići na mnoštvo problema oko odobravanja obraćanja istima, osiguravanja njihova učešća, valjanosti dobivenih odgovora, i sl. Stoga, ma kako smisleno djelovala pojedina istraživačka strategija i metoda (ili više njih), nužan ograničavajući faktor svakako je koliko su podaci, na kojima se istraživačka strategija zasniva, dostupni. Najzad, nezaobilazno pitanje u razmatranju odabira pojedine istraživačke metode u istraživanju i mjerenju korupcije jesu i **sredstva**. Zahtijeva li neki istraživački pothvat značajna financijska sredstva (recimo, želi se ustanoviti ili procijeniti stanje sa korupcijom u nekoj golemoj populaciji), prikladnim se čini razmotriti korištenje već prikupljenih podataka dokumentacijskom i analizom sadržaja. U doba mnogobrojnih tehničkih pomagala i mogućnosti tehničkog komuniciranja na daljinu, i anketiranje je vrlo povoljna opcija, ali ono provedeno na taj način, kako je navedeno u glavnom dijelu rada, ima brojne i vrlo ozbiljne nedostatke. Eksperiment i promatranje također nemaju nužno značajke ekonomičnosti (uz to, i slabe mogućnosti generalizacije), pa su to važni limitirajući faktori koji se valjaju uzeti u obzir kada se promišljaju načini prikupljanja podataka.

Jedno od mogućih rješenja na brojne ograničavajuće faktore kada se u istraživanju i mjerenju korupcije pristupa sa stanovišta samo jedne metode jest obrat, odnosno

promjena na multimetodsku strategiju. Triangulacija metoda, međutim, također ima svoje nedostatke: ona zahtijeva poznavanje i umješnost u primjeni višestrukih metoda, te konzumira puno vremena u dizajniranju istraživanja, prikupljanju podataka i zaključivanju o pojavi.

Otuda se kao jedini smislen zaključak ovoga rada nameće ono što je sa (znanstvenim) istraživanjem i mjerenjem zapravo notorno, a to je da nijedno istraživanje nije savršeno nego da je tek zrnice u univerzumu spoznaja o istraživanoj pojavi. Ono što istraživač može uraditi jest da adekvatno osmisli istraživački nacrt i postavi pitanje, da, koristeći gore navedene kriterije, razmotri mogućnosti primjene jedne ili više metoda prikupljanja podataka, te da, dosljedno se držeći principa znanstvene perspektive, iste i prikupi. Nalaženje balansa između ciljeva i mogućnosti, tj. metoda da se oni ostvare, oduvijek je bilo, te i dalje predstavlja izazov.

Literatura

- Adler, F., Mueller, G., & Laufer, W. (2007). *Criminology and the Criminal Justice System*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Bachman, R., & Schutt, R. (2007). *The Practice of Research in Criminology and Criminal Justice*. Thousand Oaks; London; New Delhi; Singapore: Sage Publications, Inc.
- Chambliss, W. J. (1971). Vice, Corruption, Bureaucracy, and Power. *Wisconsin Law Review*, 4, str. 1150-1173.
- Clausen, B., Kraay, A., & Murrell, P. (2010). *Does Respondent Reticence Affect the Results of Corruption Surveys? Evidence from the World Bank Enterprise Survey for Nigeria*. Washington: Macroeconomics and Growth Team, Development Research Group.
- Derenčinović, D. (2001). *Mit(o) korupciji*. Zagreb: Nocchi.
- Donchev, D., & Ujhelyi, G. (2009). *What Do Corruption Indices Measure?* Preuzeto 28. 2. 2013. iz Social Science Research Network: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1124066.
- Fitzgerald, J., & Fox, S. M. (2001). *Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- Garwood, J., Rogerson, M., & Pease, K. (2000). Sneaky measurement of crime and disorder. U V. Jupp, P. Davies, & P. Francis, *Doing Criminological Research* (str. 157-168). London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications.
- Gneuß, S. (2002). *Strafmildernde Selbstanzeige und Korruptionsbekämpfung*. Wiesbaden: DUV.
- Golden, M. A., & Picci, L. (2005). Proposal for a new measure of corruption, illustrated with Italian data. *Economics and Politics*, 17 (1), str. 37 – 75.
- Hagan, F. E. (1993). *Research Methods in Criminal Justice and Criminology*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Hagan, F. E. (2005). *Essentials of Research Methods in Criminal Justice and Criminology*. Boston; New York; San Francisco; Mexico City; Toronto; London; Madrid; Munich; Paris;

- Hong Kong; Singapore; Tokyo; Cape Town; Sydney: Pearson Education, Inc.
- Holz, K. (1997). Korruption in der Polizei? – Eine Untersuchung zum Umfang von Korruption in der Polizei und zur Einstellung von Polizeibeamten zur Korruption. *Kriminalistik*, 6 / 97, str. 407-414.
- Ignjatović, Đ. (2009). *Metodologija istraživanja kriminaliteta*. Beograd: Pravni fakultet.
- Johnston, M., & Kpundeh, S. J. (2002). The measurement problem: a focus on governance. *Forum on Crime and Society*, 2 (1), str. 33-45.
- Kaiser, G. (1985). *Kriminologie*. Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag.
- Kaufman, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2008). Merenje rada državne uprave korišćenjem podataka o percepciji iz više zemalja. U S. Rouz-Ejkerman, *Ekonomija korupcije. Međunarodni zbornik (prijevod Stevanović, A.; Savanović, S.)* (str. 89-138). Beograd: Službeni glasnik.
- Klitgaard, R. (1988). *Controlling Corruption*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- Kregar, J. (1999). *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija*. Zagreb: Rifin.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Thousand Oaks: Sage publications, Inc.
- Krohn, M. D., Thornberry, T. P., Gibson, C. L., & Baldwin, J. M. (2010). The Development and Impact of Self-Report Measures of Crime and Delinquency. *Journal of Quantitative Criminology*, 26 (4), str. 509-525.
- Kutnjak Ivković, S. (2003). To serve and collect: Measuring police corruption. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 93, (2/3), str. 593-649.
- Kutnjak Ivković, S. (2005). *Fallen blue knights: controlling police corruption*. New York: Oxford University Press.
- Lancaster, T. D., & Montinola, G. R. (2001). Comparative political corruption: Issues of operationalization and measurement. *Studies in Comparative International Development*, 36 (3), str. 3-28.
- Loftin, C., & McDowall, D. (2010). The Use of Official Records to Measure Crime and Delinquency. *Journal of Quantitative Criminology* (26), str. 527-532.
- Maguire, M. (2007). Crime data and statistics. U M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner, *The Oxford Handbook of Criminology* (str. 241-301). Oxford: University Press.
- Maljević, A., Datzer, D., Muratbegović, E., & Budimlić, M. (2008). Professional Police in Bosnia and Herzegovina: Case Study – Police Corruption. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 16 (2), str. 209-224.
- Mastrofski, S., Parks, R., & McCluskey, J. (2010). Systematic Social Observation in Criminology. U A. Piquero, & D. Weisburd, *Handbook of Quantitative Criminology* (str. 225-249). New York; Dordrecht; Heidelberg; London: Springer.
- Noack, P. (1996). Politička dimenzija korupcije: Ili kakvu štetu može korupcija nanijeti demokratskom društvu? *Izbor članaka iz stranih časopisa*, 2 (1-2), 100-108.
- Nye, J. S. (1997). Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis. U A. Heidenheimer, M. Johnston, & V. LeVine, *Political Corruption. A Handbook* (str. 963-985). New Brunswick; London: Transaction Publishers.

- Pearson, G. (2009). The researcher as hooligan: where 'participant' observation means breaking the law. *International Journal of Social Research Methodology*, 12 (3), str. 243–255.
- Rose-Ackermann, R. (2002). *Korupcija i vlada. Uzroci, posljedice i reforma*. Zagreb: Progres.
- Skolnick, J. H. (2011). *Justice Without Trial: Law Enforcement in Democratic Society (Fourth edition)*. Quid Pro Books: New Orleans.
- Stojak, R. (1990). *Metoda analize sadržaja*. Sarajevo; Tuzla: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa; DP "Graficar".
- Sutherland, E. H., & Cressey, D. R. (1974). *Criminology (ninth ed.)*. Philadelphia: J. P. Lippincott Company.
- Transparency International. (2010). *Global Corruption Barometer*. Berlin: Autor.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2008). *A Users' Guide to Measuring Corruption*. Oslo: Autor.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2004). *Anti-corruption toolkit*. New York: Autor.
- Van Dijk, J., van Kesteren, J., & Smit, P. (2007). *Criminal Victimization in International Perspective. Key findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS*. Den Haag: WODC.
- Vigneswaran, D. (2011). Incident reporting: a technique for studying police corruption. *Policing and Society: An International Journal of Research and Policy*, 21 (2), str. 190-213.
- Vujević, M. (2002). *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Werner, S. (1983). The Development of Political Corruption: A Case Study of Israel. *Political Studies*, XXXI, str. 620-639.
- Witwer, D. (2002). The Landrum-Griffin Act: A Case Study in the Possibilities and Problems in Anti-Union Corruption Law. *Criminal Justice Review*, 27 (2), str. 301-320.
- Yin, R. K. (2007). *Studija slučaja- dizajn i metode*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Zipparo, L. (1999). Factors which deter public officials from reporting corruption. *Crime, Law & Social Change*, 30 (3), str. 273–287.

Summary

Research and measurement are often addressed issues within an anti-corruption discourse. It is impossible to conceive any anti-corruption program, which includes planning of resources and evaluation of progress, if one does not have an understanding of the extent of corruption, in which forms it is manifested, what are its consequences, etc. However, with phenomenon such as corruption, to which is often related definitional vagueness, and having in mind difficulties in research and measurement of crime and deviant behaviour in general (whose part corruption is considered to be), the matter is even more complex than with other social phenomena. The paper outlines advantages and shortcomings of diverse potentials in understanding the scope and features of corruption, presented through rather common approach to scientific data collection methods. The review suggest that no single method of research and measurement of

corruption is flawless, but has its pros and cons, which in the process of research design have to be seriously considered. It appears that issues such as research question formulation, sampling, resources and availability of data sources present key factors in determining which research strategy and data collection methods to employ. Considering them, as well as finding balance between research objectives and capacities for their achievement, promises more prosperity than abstract deliberation what seems most relevant for understanding of corruption.

Key words: *corruption; research and measurement; data collection methods*